

НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

Департамент “Музика”

АДУРИМ РАСИМИ

АВТОРЕФЕРАТ

на тема

***РОЛЯТА НА ХОРОВОТО ПЕЕНЕ В ОБЩОТО МУЗИКАЛНО
ОБУЧЕНИЕ***

*Дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен
“доктор”*

Професионално направление 8.3. Музикално и танцово изкуство

Научен ръководител:

Проф. Явор Конов, д.н.

София, 2019

Съдържание

РЕЗЮМЕ	4
Предистория	6
Цел на изследването	7
Значение на изследването	8
Основни въпроси на изследването	8
II. ТЕОРЕТИЧЕН ПРЕГЛЕД НА ХОРОВОТО ПЕЕНЕ	9
Ролята на хоровото пеене в живота на учениците	9
Социална функция на хоровото пеене	10
Образователна функция на хоровото пеене	10
Създаване на училищен хор	12
Избор на хористи	12
Дългосрочно планиране на работата с хора	14
Планиране на хорови репетиции	15
Подбор на репертоар	16
Хорова практика в училището	19
Методически похвати на преподаване на хорови песни	19
Хорова репетиция	20
Публични изяви на училищния хор	23
III МЕТОДИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	25
Методология	25
Модел на изследването	25
Методи на изследването	26
Измерения	27
Събиране и администриране на данни	27
Анализ на резултатите	28
IV. РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО	29
ОПИСАНИЕ НА КОНСТАТАЦИИТЕ	29
V. ЗАКЛЮЧЕНИЯ И ПРЕПОРЪКИ	37

ЗАКЛЮЧЕНИЯ	37
ПРЕПОРЪКИ.....	41
Научни приноси	45
Педагогически, научни и артистични дейности по време на докторантурата.....	48
Библиография.....	49

РЕЗЮМЕ

Този текст изследва актуалното състояние на функционирането на хорове в средното училищно образование (от VI до IX клас). Разглеждат се възгледите и практиките на преподавателите по отношение на организацията на музикалното образование извън класната стая, съответно в училищния хор. Каква е практиката на подбор на певци, на хорова литература, работата с хорове, техническите или професионални трудности, срещани в работата с хор и какви възможности предоставя участието в хор на своите членове за по-нататъшно им музикално и цялостно развитие? Това са въпросите, които ще бъдат дискутирани в това изследване. Проучването има за цел да идентифицира и анализира факторите, които проправят пътя към прогрес на училищното хорово изкуство.

Като структура това изследване комбинира количествени и качествени методи (анализ на съдържанието и интервюта с учители, както и подробен анализ на 8 хорови песни и интервюта с хорови учители). Изследването е проведено с 67 хорови учители от различни училища в Косово и Македония.

Въз основа на резултатите от това проучване са анализирани и сравнени приликите и разликите между учебните системи на Косово и Македония.

Препоръките, произтичащи от резултатите на проучването, са адресирани до съответните институции в Косово, които трябва да имат за цел да насърчават и подкрепят развитието на хоровото пеене в общообразователната програма на учениците от средните класове (6-9 клас).

Ключови думи: *хорово пеене, училищни хорове, хоров репертоар, хорови репетиции, хорови учители, певци.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Художественната музика започва да се развива в Косово след края на Втората световна война основно в два жанра: вокални творби и спектакли. С течение на времето, успоредно със създаването на по-благоприятни условия в образованието, в училищата бяха създадени възможности за развитие на извънкласни музикални дейности. Една от най-важните форми на музициране в тези дейности е училищният хор. Макар и започнало сравнително късно поради общите социално-културни условия в страната, развитието на хоровото пеене в рамките на средното образование до 1989 година е задоволително. През 70-те до края на 80-те години (1972-1989) имаше институционализирани хорови конкурси за начални училища, в които училищните хорове масово участваха и демонстрираха високо качество на изпълнение. Първоначално се организираха конкурси на общинско ниво, след което избраният хор представляваше на Провинциалните състезания (както се наричаха по това време) общината. Хорът, спечелил първо място в тези състезания, представляваше Косово в републиканските и федералните състезания на бивша Югославия. През десетилетието 1989-1999 г. целият културен и институционален живот беше парализиран поради ситуацията, през която минаваше нашата страна по това време.

Ако от 2000 г. до днес в сферата на професионалната музика се отбелязва непрекъснат напредък на хоровото пеене, то в общото образование има стагнация и дори регрес. Състезанията, които имахме преди години, все още чакат реорганизация. Подновяването на тези конкурси би отразило работата на училищните хорове и би повлияло положително на качеството на работа на тези хорове.

През последните години в нашата столица се организират срещи на хорове от всички училища в Община Прищина, за да се отбележат специални културни дни. Появата на хорвете в тези събития няма състезателен характер, а по-скоро символичен и празничен.

В тези публични изяви се забелязва, че хорове не са добре организирани и изпълнението им на художествени творби не е на задоволително равнище.

Установявайки това състояние на хоровото пеене в общообразователните училища, възниква необходимостта да се открият и изследват причините за неговото невисоко ниво. Настоящият текст анализира различни теоретични подходи на местно и международно равнище с цел идентифициране и определяне на подходящи модели, необходими за повишаване на качеството на хорове в училищата в страната.

Предистория

За да се повиши нивото на художествено изпълнение и да се даде на учениците възможност за по-нататъшно музикално развитие, освен преподаването в класна стая се провеждат и специални образователни дейности, организирани извън класа по музика. Един от най-важните образци на специално обучение в училище е училищният хор. Като форма на колективно общуване училищният хор е една от основните дейности на музикалното образование, тя е много сложна форма, подходяща за постигането на различни цели, както музикални (развиване на музикалност), така и влияещи на цялостното развитие на личността на учениците.

Въпреки че ползите, които учениците придобиват от участието си в училищен хор, са добре известни, тази музикална дейност не е добре развита в общообразователните училища на страната. В настоящата действителност се създава впечатлението, че хоровото пеене в общообразователното образование е представено по много формален начин, необходимото внимание се обръща не на качествения, а по-скоро на декоративния аспект на изпълнението.

Дейността на хора в общообразователните училища се превърна в мода, защото съществува сякаш само за „добавяне на грандиозност“ и масивност към училищните платформи, а не за да предлага на обществеността качествена програма с художествена стойност. Участието в хор е много ценен опит за учениците, обогатявайки ги с нови умения, различни от тези, придобити по време на класното музикално образование. Така училищният хор е една от най-масовите форми на музикално образование, чрез която

хористите усъвършенстват пеенето, разширяват музикалните си знания и развиват общите си познания.

Цел на изследването

Целта на това изследване е да установи реалното състояние на функциониране на хоровете, както и качеството на извършената работа на училищно ниво. Като преподавател по музика от 1999 г. и като ръководител на различни аматьорски и професионални детски хорове и хорове за възрастни¹, имах възможността да отбележа различни предизвикателства, които често имат пряко влияние върху функционирането и качеството на училищните хорове като цяло.

Музикалното образование е сложна и широкообхватна научноизследователска област, която не може да бъде разгледана в рамките на едно проучване. Поради тази причина моето изследване има за цел да анализира музикалното образование (музикални дейности) извън класната стая, като например училищния хор.

Първоначалната отговорност за формирането и продължаващата работа с училищен хор пада върху учители, преподаващи от 1 до 5 клас, които имат основни познания в областта на музиката. Също така по-голяма отговорност носят учителите по музика или „специалистите“ в нивото на средното образование (6-9 клас).

Като цяло, това проучване има за цел:

- ❖ Да идентифицира функционирането на хоровете в общообразователните училища (6 - 9 клас) в специалните форми на извънкласно преподаване на музика.
- ❖ Да оцени нивото на функциониране на хоровете въз основа на училищните практики (как е организиран училищния хор, как са избрани хористите, как е подбран репертоара и т.н.).
- ❖ Да разгледа репертоара, който хоровият учител възлага на хора.

¹Детски хор на Музикално училище - Gjiļan, хор на прогимназия "Трето хилядолетие", хор на момичетата от гимназията "Мехмет Акиф", хор на средното музикално училище - Gjiļan, хорът на момичетата в Педагогическия факултет - Прищина, хорът на гр. Gjiļan, хор на Музикалния факултет на ААВ.

- ❖ Да анализира музикалното и текстово съдържание на песните.
- ❖ Да анализира възможностите за музикално и цялостно развитие на хоровото пеене за певците.
- ❖ Да се идентифицират трудностите пред които застава учителя в работата с хора.
- ❖ Да определи позицията на хоровото пеене в настоящата учебна програма.
- ❖ Да сравни различията на хоровото обучение в училищата в Прищина и Скопие (Косово и Македония).

Значение на изследването

Важността на това изследване се състои в идентификацията и анализа на факторите, забавящи развитието на хора в училищата и установяването на съвременни подходи за повишаване на ефективността на хора на училищно ниво и извън него.

Основни въпроси на изследването

Това проучване е планирано и организирано въз основа на следните изследователски въпроси:

- ❖ Как хоровите учители организират настоящите си методи за работа с хорове?
- ❖ Какъв репертоар се изпълнява? (Какви възможности дава той за по-нататъшно музикално развитие на учениците?)
- ❖ Какви конкретни елементи и ресурси биха помогнали за подобряване на качеството на хоровата програма в училище?
- ❖ Каква е позицията на хоровото пеене в учебната програма (в средното образование в Косово и Македония)?
- ❖ Какви са разликите по отношение на хоровото развитие в средното образование на Косово и Македония?

II. ТЕОРЕТИЧЕН ПРЕГЛЕД НА ХОРОВОТО ПЕЕНЕ

Втората глава е разделена на три части и съдържа теоретични данни от литературни източници. Първата част съдържа исторически данни за хоровото пеене в историята на музикалната култура, след това продължава с исторически преглед на хоровото пеене в Косово, и завършва с история на хоровото пеене в Македония.

Втората част на тази глава съдържа теоретични данни за ролята на хоровото пеене в живота на ученика, социалната и образователна функция на хоровото пеене.

Ролята на хоровото пеене в живота на учениците

Пеенето в хор е отличен начин да се ангажират големи групи от ученици да участват в действие, в което „индивидите трябва да се подчиняват на групата и да работят заедно като специален екип”². Ползите за певците от участие в хор са многоизмерни и всеобхватни, “и днес няма съмнение, че действия, изискващи професионални умения като хорово пеене дават на децата начин да осмислят света около тях. Когато детето пее, музикалното преживяване осигурява обратна връзка или информация на детето за себе си и за света около него.”³ Чрез пеене в хор учениците се запознават с музикални ценности, които без съмнение ще разширят и обогатят цялостната им музикална култура, “хоровата музика е начин на музикално възпитание на децата, базирано на умело участие в създаването, практикуването и изпълняването на музика”⁴. Участието в хора помага на учениците да задълбочат общите си познания и в същото време да разширят своето естетическо образование. Според Линдел има „сведения, че учениците, които участват в едновременно седмично пеене, повишават не само музикалните си умения, но и своите

² Ashley, Martin, (2015) *Singing in the Lower secondary school*. United Kingdom: Oxford, с. 16.

³ Doreen. Rao, (1991) *Choral Music Experience. Volume 4, Teaching Children through Choral Music Experience*, стр. 3.

⁴ Пак там, стр. 9

лични умения и самочувствие”⁵. Затова учениците, които пеят в училищен хор, постоянно участват в репетиции и артистични изяви, като по този начин получават възможност да учат и да изпълняват песни с различно съдържание, които стимулират емоционалната им чувствителност и причиняват ярки емоции, докато преживяват музикалните творби.

Социална функция на хоровото пеене

Като цяло хоровото пеене, в допълнение към музикалните и интелектуалните умения, развива и чувство за принадлежност, сътрудничество - социализация и отговорност: “хорът често съществува като социална група, в която хората преди всичко могат да се срещат и общуват с другите и на второ място като музикален група”⁶. Честите срещи в група допринасят за сближаването на учениците, сътрудничеството им един с друг, мобилизира ги за постигане на общи цели, „сред важните резултати от хоровото музикално изживяване за учениците е чувството за общност, съвместното създаване на нещо, което е по-голямо, от това, което човек може да създаде сам”⁷ и допринасят за преодоляването на “индивидуалното Его”, за развиване на колективното съзнание на певците и чувство за отговорност за общия успех. Участието в училищен хор е незаменима форма за социализацията на певците, за обогатяване на лични и колегиални отношения и за издигане на гражданското образование в дух на толерантност.

Както бе споменато по-горе, функцията на хоровото пеене е многоизмерна, т.е. освен образователна, тя съдържа и музикални, педагогически, социологически, психологически, културно-исторически и други ползи.

Образователна функция на хоровото пеене

Училищният хор е една от най-масовите форми на музикално образование, чрез която хористите разширяват своите музикални знания и развиват и усъвършенстват своята

⁵ Lyndell. H, (2010) *The enhancement of musical and other learning for both teachers and students through a weekly choir session*. Australian Journal of Music Education, 1, стр. 58-70.

⁶ Faulkner. R., Davidson. J. W, (2006) *Men in chorus: Collaboration and competition in homo-social vocal behavior*. *Psychology of Music*, 34, стр. 219–237.

⁷ Doreen. Rao, (1987) *Choral Music Experience*. Volume1, *Artistry in Music Education*, стр. 5.

култура на пеене. Чрез участие в хора те получават много ценен опит, който ги обогатява с подходящи навици, артистични умения и музикални способности. Като форма на колективно музициране, хоровото пеене е една от основните дейности на музикалното образование, подходяща за придобиване на музикални знания, които допринасят за развитието на музикалното усъвършенстване на учениците, “хоровото музикално изживяване е изключително мощно средство за музикално обучение, защото учениците се учат професионално и защото пеенето е физическо действие, предполагащо интелигентна преценка”⁸. Участвайки в хора, учениците изпитват музикални преживявания, които ще допринесат за тяхното развитие във всички музикални аспекти - компоненти като ритмика, мелодия и хармония, повишено усещане за динамика, фраза, диапазон, музикална памет и т.н. защото " музика се учи естествено чрез активно музициране"⁹.

Груповата работа в хор е по-привлекателна за певците и те охотно възприемат и изпълняват музикални изисквания: „учениците казват, че възприемат най-добре, когато са ангажирани с другите в съвместни дейности, които развиват и предизвикват техните умения, когато те са подканени да музицират както индивидуално, така и колективно със своите връстници, когато имат възможност да пеят заедно с учителите си и когато сменят групите си по време на репетиции.”¹⁰.

Има още много придобивки за хористите по време на работата в хор, някои, свързани с обществени качества като социализация, естетическо възпитание, творчество, общ културен и исторически аспект и др., а много други - с основни страни на музикалността.

Трябва да се отбележи, че хоровото пеене като музикалнообразователна дейност извън класната стая не е еднакво развито във всички училища в различните страни. Този факт е свързан с различни обстоятелства, били те професионални или технически, които обхващат както мястото на хоровото пеене в учебните програми, така и условията на труд, културното многообразие на средата, професионалната готовност и др.

Третата част на втората глава на литературния преглед съдържа теоретичните и практически аспекти, които се изпращат пред преподавателя по време на работата с хор,

⁸ Doreen. Rao, (1990) *Choral Music Experience. Volume3, The Art in Choral Music* стр.. 7.

⁹ Doreen. Rao, (1987) *Choral Music Experience. Volume1, Artistry in Music Education*, стр.. 4.

¹⁰ Freer. K Patrick, (2009) *Getting Started with Middle School Chorus, by MENC*, стр. 59.

като организиране на училищен хор, планиране на хорови репетиции, избиране на хорова литература, практическа работа с училищен хор, методически процедури при преподаване на хоров репертоар, хорови репетиции и училищни хорови изпълнения.

Създаване на училищен хор

Организирането и функционирането на училищния хор в повечето случаи зависи от мястото, предвидено за това в учебната програма, както и от други обстоятелства - технически и/или професионални. Тези фактори са решаващи по отношение на начина на работа и качеството на изпълнение. Ключови роли в организацията и функционирането на хора играят преподавателят и тези, които са най-важната част от хора, а именно певците-хористи. Въз основа на този факт, първото, което трябва да извърши преподавателят, е да избере хористите.

Избор на хористи

Набирането на ученици за хорови ансамбли може да се превърне в предизвикателство, особено днес, когато „на повечето ученици от средните училища е представен богат избор от възможности за използване на извънкласното си време. Ако вашата хорова програма функционира до голяма степен след учебния ден, бъдете подготвени да се справяте с конфликтите с други дейности, като спорт, клубове, частни уроци по музика и танци, карате, църковни дейности и семейни отговорности”¹¹. Освен това развитието на технологиите, различните игри в различни платформи и приложения станаха много привлекателни за учениците. Следователно учителят по хор трябва да намери форми в съответствие с програмните и професионални задължения, които да привличат учениците към работа в хор. Това трябва да се извърши с професионализъм, тъй като е добре известно, че е много чувствителен момент, който засяга най-интимната част от личността на ученика.

Съществуват различни практики, прилагани от хорови учители относно избора на хористи. Някои педагози смятат, че хорът в началните училища трябва да бъде достъпен

¹¹ Freer. K Patrick, (2009) *Getting Started with Middle School Chorus*, by MENC, стр. 49.

за всички ученици и че не трябва да прослушваме децата за хора, защото в училище всички ученици трябва да имат възможност да пеят и да получат музикално образование. Това е благороден идеал, който на практика не винаги е успешен. В такъв случай възниква въпросът „трябва ли, или не трябва да се прослушват ученици за хор в началните училища?“. Това трябва да бъде решение на учителя, а именно дали да избере хористите чрез прослушване или по време на редовния музикален клас.

По този въпрос има различни мнения. Някои автори твърдят, че класът по музика е източник на бъдещи певци, тъй като учителят наблюдава в редовните часове музикалните умения на ученика и отбелязва тези, които отговарят на „изискванията“ за участие в хор и „набират ученици за вашия хор чрез разговори с вашите класове. описание на плановете за групата”¹², да ги информира за музикалните и други предимства на участие в хор. Ако учителят има редовни часове по музика и познава децата, класическото прослушване не е необходимо, защото той е в постоянен контакт с тях и може да направи това в класната стая в обикновена обстановка, дори без учениците да са наясно, че техните музикални умения се изпитват¹³, тъй като „някои учители смятат, че самочувствието на ученика ще пострада в по-незначителна степен от посочването на неговата несигурност в атмосферата на класа”¹⁴. По този начин по време на урока в клас, учителят постоянно и внимателно изпитва, избира и проверява специалните способности на тези ученици, които могат да бъдат включени в хора. Тоест учителят отбелязва техните музикални диспозиции и открива тези талантиливи ученици, които са отличени с музикалност и качества като диапазон, тембър, артикулация и др.

От друга страна, различни автори са на мнение, че за участието на ученици в хора трябва да се организира прослушване: „учители, които предпочитат прослушани ансамбли смятат, че прослушванията им дават възможност да открият кои ученици наистина се интересуват от хоровата музика”¹⁵. Участието на ученици в процеса на прослушване показва дали той или тя има силно желание да бъде в хора и „прослушването е ценен

¹² Hohweiler. Martha, (2002) *Starting an Elementary –School Choir. Spotlight on Teaching Chorus*, стр. 84.

¹³ Rasimi. Adhurim, (2016) *Këndimi koral*, SAS & Kolegji AAB, Prishtinë, стр.28

¹⁴ Haworth. Janice L., Elementary, (1992) *School Choirs and Auditions*. Music Educators Journal, 00274321, 19920101, Vol. 79, брой 4.

¹⁵ Пак там, стр. 10

музикален опит и дава на учениците увереност в гласовете им”¹⁶. И така, прослушването създава и предоставя реални възможности за по-добро опознаване на учениците и по този начин ще получаваме информация за вокалните способности на всяко дете; „поотделно събраната информация ще доведе до съставна картина на силните страни, недостатъците и възможностите на групата“¹⁷, а от друга страна прослушването ни дава възможност “да се срещнем и оценим силните страни на всеки ученик и да гарантираме, че създаденият хоров ансамбъл може да изпълнява избрания репертоар”¹⁸.

За провеждане на прослушването трябва да се определи час и място. Наред с други начини, добра възможност за информиране на учениците за прослушването е прилагането на технологии като уеб страници, социални мрежи и др. атрактивни за учениците с идеята да станат хористи.

По време на прослушването трябва да се създаде подходяща атмосфера, в която учениците да се чувстват комфортно и “хоровият педагог да покаже гостоприемство, като се отнася с всеки ученик, който влиза в класната стая, като с вече приет хорист. Гостоприемството определя тона в класната среда на социално и емоционално ниво”¹⁹. Преди да започне проверката на музикални умения, от съществено значение е да се проведе обща предварителна среща за всички деца, които искат да прослушат, за да се обясни и демонстрира процедурата. Тогава децата ще знаят точно какво да очакват.

Дългосрочно планиране на работата с хора

За реализирането на редица сложни цели на работата с хор е необходима целенасочена, планирана и методически подредена дейност на всички нива. Планирането на работата е винаги свързано с нивото на хора и трябва да бъде съобразено с неговите специфики, но винаги с цел максимално развитие на ансамбъла. Това зависи и от продължителността на посещаването на хор в училищния хор*²⁰. За да бъде работата

¹⁶ Hohweiler. Martha, (2002) *Starting an Elementary –School Choir. Spotlight on Teaching Chorus*, стр. 85.

¹⁷ McRae. W. Shirley, (1991) *Directing the Children’s Choir*. Schilmer Books. N.Y стр. 14.

¹⁸ Freer. K Patrick, (2009) *Getting Started with Middle School Chorus*, by MENC, стр. 11.

¹⁹ Philip. E Silvey, (2014) *Reducing Apprehensions of Adolescent Singers in Choral Classrooms*, Music Educators Journal March 2014, стр. 54.

²⁰* Пояснение: В Косово прогимназиалното възпитание продължава четири години (6 - 9 клас), т.е. това са годините, през които можем да разполагаме с хористите.

възможно по-ефективна и да се постигне високо ниво на интерпретация, хоровият педагог трябва да подготви дългосрочен план за работа, защото “в продължение на две, три или дори четири години в хор учениците трябва да имат възможност да учат, репетират и изпълняват балансиран репертоар”²¹. Подходящото дългосрочно планиране ще спомогне за постигането на високи цели, защото за педагога “както и за учениците, планирането на тригодишен цикъл на обучение е по-разумно от опита да се оцелее от репетиция до репетиция или дори от семестър до семестър”²². Според Фрийър „едно от най-важните неща, които можете да направите, за да запазите здравия си разум сред оживлението, което придружава всяко средно училище, е да планирате основните си цели за дълги периоди от време”²³. Дългосрочният план включва план на цялостната организация на хора, като се започне от: прослушването, подбора на репертоар, организацията на репетиции, участието в различни представления в училище и извън него, сътрудничеството с родители, сътрудничеството с други културни институции и др. Реализирането на този план неизбежно ще доведе до успех за училищния хор. Хоровият педагог планира работата и изпълнението ѝ, вариращо от дългосрочно (3-4 години) до краткосрочно (работен план за репетиции на хора).

Ако учителят по хор прилага правилно дългосрочното планиране, в бъдеще това ще доведе до успешен резултат, който ще повлияе на качеството и нивото на хоровото изпълнение. Понякога той може да има по-големи амбиции по време на планирането, такива, които да надхвърлят реалистичните възможности на хора, който той / тя води. Ако по време на провеждане на планираната работа се стигне до заключението, че целите са прекалено амбициозни, е необходимо да бъдат преразгледани и реструктурирани бъдещите цели и планове.

Планиране на хорови репетиции

Освен дългосрочните планове, изготвени от педагога, които оказват влияние върху добрата работа на хора, той трябва да изготви и краткосрочен план за репетиции като

²¹ Batey. L Angela, (2002) *Selecting Quality Choral Literature in the High School setting. Spotlight on Teaching Chorus*, стр.43.

²² Freer. K Patrick, (2009) *Getting Started with Middle School Chorus*, by MENC, стр. 78.

²³ Freer. K Patrick, (2002) *For the First –Year? Teacher: Planning Your Rehearsals. Spotlight on Teaching Chorus*, стр. 12.

месечен, седмичен или дневен план (с една репетиция). Тези планове трябва да се разбират като целенасочени дейности, които допринасят за развитието на нови музикални умения и знания, „макар че музикалното умение на ученика ще расте и развива чрез активното им участие в изучаването и изпълнението на хорови музика, учителите не трябва да предполагат, че музикалните умения и разбиране ще се развиват без внимателно планиране и внимателно преподаване”²⁴. Когато планира, учителят поставя ясни цели “трябва да знаем накъде вървим както в краткосрочен, така и в дългосрочен план, и трябва да можем да формулираме тези цели пред нашите ученици, така че те да почувстват постиженията, които постигат в репетиционна обстановка”²⁵. По време на краткосрочното планиране трябва да се внимава и да се коригират плановете, за да бъдат съобразими с нивото на певците, тъй като някои от тях не са имали музикален опит преди училището. Но винаги има стремеж да се предложат максимални възможности за музикално и цялостно развитие на певците по време на хорови репетиции.

В допълнение към дългосрочното планиране (3-4 години) и краткосрочното планиране (месечно, седмично), хоровият педагог трябва да планира подробно изпълнението на репетициите. Това означава да се запознае с всяка точка, като анализира всички музикални характеристики, като „въпроси на формата, фактурата, мелодията, ритъма, хармонията трябва да бъдат ясни на ръководителя при анализиране на творбата”²⁶. Той трябва да планира подробно начина, по който ще бъдат организирани репетициите.

Подбор на репертоар

Едно от първите условия за успешна работа на хора е правилно избраната програма. Няма съмнение, че изборът на репертоар е една от най-важните задачи, които изпълняват хоровите педагози. Чрез репертоара, който избират, те не само преподават съдържанието, но и предават своята философия за знанията, които учениците трябва да добият: „Наша основна отговорност е да изберем репертоара, чрез който преподаваме музикални елементи, да помогнем на учениците да развият разбиране и концепция и да им даде

²⁴ Doreen. Rao, (1991) *Choral Music Experience. Volume 4, Teaching Children Through Choral Music Experience*. стр. 5.

²⁵ Guelker-Cone. Leslie, (2002) *Finding Flow in the Choral Rehearsal. Spotlight on Teaching Chorus*, стр. 16.

²⁶ McRae. W. Shirley, (1991) *Directing the Children's Choir*. Schilmer Books. N.Y, стр. 154.

възможност да станат по-възприемчиви²⁷. Сред многобройните задачи, които се очакват от детските хорови учители, една от най-творческите е изборът на подходящ ансамблов репертоар. Предизвикателство е и правилният анализ на песните и той трябва да се осъществи с опитност, защото „избора на качествена литература е огромен тест за способностите на музикантите, както и трудоемка задача”²⁸. При избора на хоров репертоар педагозите често се сблъскват с дилемата каква песен трябва да изберат. Това е може би най-важният въпрос за хоровите учители, “има множество музикални и немусикални съображения при избора на литература. Не трябва да забравяме, че музикалната литература е в основата на цялото преподаване / учене в хоровата музика”²⁹.

Има много критерии, по които преподавателят трябва да подбере песните. Репертоарът трябва да бъде смислен и да съдържа трудности, като в същото време трябва да бъде достъпен и съизмерим с потенциала на певците. „Отговорното по отношение на култура преподаване с фокус върху студентите предполага, че ние започваме процеса на подбор на репертоара, като се съобразяваме с нашите ученици, а не като преглеждаме каталога на издателя или четем чрез купчина октави”³⁰. При избора на репертоар учителят трябва да подбере песни с разнообразен характер и съдържание, съобразени с съответното ниво и възраст на учениците. Трябва да се предлагат песни, подходящи за степента на музикално развитие в дадения момент. Постепенно могат да се поставят по-трудни задачи. Всеки хоров педагог има важната задача да подбере репертоар, съответстващ на нивото на развитие на дадения хор. Знае се, че избора на песни, подходящ за подрастващи певци, не е лесен и изисква подробен анализ от страна на учителя. Преди да се спре на дадено произведение, което ще се изпълнява от хористите, “материалът трябва да бъде съобразен със зрелостта на певците”³¹. Когато се избира програма, трябва да се има предвид и целостта, която представляват песните като музикално и поетично съдържание: “Добре

²⁷ Apfelstadt. Hilary, (2000) *First Things First Selecting Repertoire*, Music Educators Journal, July 2000, стр 19.

²⁸ Batey. L. Angela, (2002) *Selecting Quality Choral Literature in the High School setting*. Spotlight on Teaching Chorus, стр. 43.

²⁹ Holcomb. Al, (2002) *A Perspective on Literature for Young Choirs*. Spotlight on Teaching Chorus, стр. 50.

³⁰ Shaw. Julia, (2012) *The Skin that We Sing Culturally Responsive Choral Music Education*, Music Educators Journal June 2012, стр.76

³¹ McRae. W. Shirley, (1991) *Directing the Children's Choir*. Schilmer Books. N.Y стр. 50.

направената селекция на песни дава възможност на децата да се запознаят и разберат различни песенни стилове”³².

При избора на репертоар хоровият педагог трябва да се ръководи от своите принципи и да избира песни, които носят истински художествени и естетически ценности, да избира тези качества, които са представителни, или както казва Дорийн, “когато качеството на репертоара е отлично, преподавателският потенциал е неограничен”. Затова при вземането на решение относно избора на репертоар е наложително да сме сигурни, че песните имат своите музикално-художествени ценности. Първо, хоровите учители “трябва да определят жизнеспособността на отделно произведение, след което да превърнат този “склад” на подходящи селекции в привлекателен и полезен концертен момент”³³. Песни, които имат значима музикална стойност по отношение на мелодични, ритмични, хармонични и текстурни аспекти, могат да бъдат част от репертоара на училищния хор. и мотивация за музикален прогрес”³⁴. Изборът на репертоар определя музикалния растеж на певците.

При избора на репертоар учителите често са повлияни от странични детайли и се опитват да се адаптират към вкусовете на певците с идеята, че репетициите ще станат по-привлекателни за певците. Но трябва да се има предвид, че последното, което се мисли при избора на литература, е “дали ние или учениците ще го харесат. Реакцията на учениците към литературата много зависи от начина, по който тя се представя, както и от това как те я преживяват, което създава както предизвикателства, така и успехи. Ученикът ще се наслади на репетициите, когато ги правим приятни. Литературата не трябва да носи отговорността за репетицията “забавно”³⁵. Хоровият диригент е преди всичко педагог и ние не можем да прибъгваме до включване само на музика, която е непосредствено привлекателна за учениците и за идеята за артистичност. Това означава подбор на музика, която има не само развлекателна стойност, но също така полага основа за музикален прогрес и образование.

³² Wilson. W Shirley, (2003) *The Young Elementary School Chorus: An Introduction to Choral Singing*, Music Educators Journal, стр. 34.

³³ Broeker. Angela, (2002). *Choosing Music for Children. Spotlight on Teaching Chorus*. стр. 46.

³⁴ Doreen. Rao, (1991) *Choral Music Experience. Volume 4, Teaching Children Throught Choral Music Experience*. стр.8

³⁵ Holcomb. Al (2002) *A Perspective on Literature for Young Choirs. Spotlight on Teaching Chorus*, стр. 50.

Разумният избор на репертоар с неговите музикални и текстови компоненти е ключ към успеха на хоровата група, защото хористите ще се развиват своя музикален вкус и умения именно чрез песните, които изпълняват.

Хорова практика в училището

Подобно на всяко друго човешко умение, уменията за хорово пеене се развиват и чрез продължителни репетиции, инструкции, съвети и съответни пояснения, които дават възможност за придобиване и за развитие на музикални и общи умения. Несъмнено съществуват и степени на развитие, обусловени от предразположение, талант и специфични условия на живот и образование. Успешното провеждане на хорови репетиции е непрекъснат процес, в който в допълнение към техническите и професионалните музикални изисквания, свързани с предварителната подготовка на работата с хора като прослушване, репетиция, подбор на песни, методическа подготовка за хорови репетиции и др. педагогическото усет на преподавателя допринася за успеха на всяка репетиция. Хоровият педагог трябва да има предвид, че репетициите изпълняват по-широка функция, отколкото заучаване на музика за следващия концерт. Ето защо позитивното отношение на учителя към певците с реалистични изисквания за изпълнение на програмните задължения ще привлече хористите да посещават репетициите с радост.

Методически похвати на преподаване на хорови песни

Когато става дума за това какви методически похвати се прилагат или трябва да се приложат при преработка на песни от хорови учители, е необходимо по-конкретно и подробно проучване. Това се налага, защото работата с училищния хор се обуславя от различни фактори на цялостното развитие като: състоянието на образованието в страната, представителната позиция на хоровото пеене в учебната програма, културното ниво, хоровата традиция, социалната среда, културното разнообразие, работата условия, професионална готовност (способност за упражняване на креативност и професионализъм в преподаването), капацитет на училището, неговото местонахождение, брой на педагозите и др. Също така тези специфични въздействия върху хоровото пеене не се развиват еднакво във всички страни (държави), а могат да варират от град на град и дори

от едно училище към друго. Съществуват значителни различия по отношение на времето, което педагозите определят за репетиции на хора, както и значителни различия в методиката на обработване на песни при различните учители.

Основно задължение на всеки преподавател-диригент е да накара хористите да пеят самостоятелно, а за тази цел той трябва да избере методите, които смята за най-подходящи спрямо нивото на развитие. Това се налага, тъй като всяка методология има своите предимства, но и огрраничения. Всеки хоров педагог в начално училище се стреми да научи хористите на самостоятелна работа (да четат нотен текст), макар че в много случаи това е трудно постижимо. Прилагането на методиката за преподаване на хорови песни трябва да се адаптира към специфичните условия и възможности на учениците: "Опитният учител разбира, че най-сигурният начин за предаване на идеята на учениците е преди всичко ясното схващане за това какво трябва да се преподава"³⁶. Независимо от индивидуалния стил на педагога, хористите имат нужда от подходящо и постоянно преподаване, за да може всяка репетиция, с помощта на възможно най-ползотворни стратегии, да приближи хора до основната му цел.

Хорова репетиция

Репетицията не трябва да продължава повече от обикновените учебни часове. Успешната организация на хорови репетиции се постига чрез адаптиране към нивото на хоровата група. Тъй като имаме работа с училищен хор, продължителността на репетициите трябва да бъде еквивалентна на обикновена продължителност на класа, т.е. 40-45 минути. По-чести и кратки репетиции се оказват най-продуктивни. „Репетицията е проектирана да има най-голяма интензивност приблизително в две трети от определеното време. За период от четиридесет минути можете да прекарате първите тринадесет минути (една трета) в разпяване и в организационни дейности, последвани от преглед на познати музикални материали ”³⁷. Според Фрийър, „има няколко начина да се организират четиридесетината ценни минути от вашата репетиция... Това се основава на основния принцип на планиране на урока според принципите на Кодай. Всеки урок трябва да

³⁶ McRae. W. Shirley (1991) *Directing the Children's Choir*. Schilmer Books. N.Y, стр. 3.

³⁷ Freer. K Patrick, (2009) *Getting Started with Middle School Chorus*, by MENC, стр. 81

съдържа три основни елемента. 1. Подгответе учениците за нещо, което ще научат в следващия урок. Подготовката трябва да съдържа предишен опит, който ще припомните по време на следващия урок („помните ли когато...“). 2. Предоставете нова информация или съдържание на учениците. Това може да е най-дългият сегмент от вашата репетиция. 3. Практикувайте нещо познато, представено в предишния урок.

В идеалния случай учениците биха могли да използват този сегмент от практиката, за да свържат част от репертоара, научен по-рано с новия материал. Основната идея тук е, че и трите компонента, „подготви, представи и практикувай“, са част от всяка репетиция „³⁸.

В началото на репетицията трябва да се създаде подходяща атмосфера, която да предизвика удоволствие и желание за работа в хора. Хоровите учители “могат да дадат на учениците това, от което те се нуждаят, за да се чувстват сигурни и свободни да се развиват като певци и музиканти. Създаването на това настроение може да доведе до оптимални условия, необходими на подрастващите певци за преодоляване на задръжките „³⁹. По-нататък в репетициите се прилагат различни технически упражнения (вокализи), които са предназначени за овладяване на артикулация, дикция, дишане, легато и стакато пеене и др. Тези технически упражнения допринасят за разширяването на вокалния диапазон на хора и трябва да бъде свързан с песента, върху която се работи. Хористите ще имат възможност да придобият “вокални умения чрез песни и упражнения за разпяване, техники за управление на дишането, вокализиране на тоновете и положителни преживявания; те ще започнат да правят разлика между говорния глас (гласът, който е “ежедневен”) и певческия глас (гласът, който се използва като „музикален инструмент“). Когато учениците започнат да намират певческия си глас, те ще го използват за изпълнение на музика - те ще искат да приложат уменията си и да упражняват своето музикално умение „⁴⁰. Хоровият педагог може да намери примери, използвайки въображението, когато се заучава партитурата, за да осмисли новата музика. Възможно е

³⁸ Пак там, стр. 80

³⁹ Silvey, E. Philip, (2014) *Reducing Apprehensions of Adolescent Singers in Choral Classrooms*, Music Educators Journal March 2014, стр. 54.

⁴⁰ Doreen. Rao, (1991) *Choral Music Experience*. Volume 4, Teaching Children Through Choral Music Experience, стр. 5

да има характерни ритми или мелодични мотиви, които да се използват при разпяването, за да се научи произведението.

В останалата част от репетицията предимно практикуваме новата песен, усъвършенстваме я и повтаряме песните, научени преди. Това е „много важно, част от репетицията да се фокусира върху нов материал и да се завърши с изпълнение, което

свързва познатата музика с новата”⁴¹. Представянето на нова литература е може би най-критичната точка в репетицията, „това, как ще представите ново произведение на хора, ще се отрази на останалата част от репетицията, както и как ще покаже как ще се работи върху това произведение”⁴². Да се уверим, че певците заучават още в началото правилно, се изплаща по-късно със спестено време и избягване на разочарования. Ако се срещнат трудности при изучаването на песента, учителят трябва да подготви специални упражнения за преодоляването им в зависимост от областта, в която възниква проблемът. Педагогическата практика ни учи, че създаването на правилни вокални навици е по-успешно, ако започне в точното време, преди хористите да си създадат негативни певчески навици. Също така на този етап трябва да се обърне специално внимание на художественото усъвършенстване на песента, на пеене с динамични нюанси, заключителни фрази, ясна артикулация и др.

В третата част на репетицията „последните тринайсет минути се прекарват или в усъвършенстване на вече изучен репертоар, или в запознаване с нова музика”⁴³. Песните ще бъдат допълнително усъвършенствани, като се акцентира върху елементите на правилното звукоизвличане, темпо, дишане, единна звучност и т.н.

Провеждането на хорови репетиции е насочено към реализация на музикалните изисквания, тъй като целта на всеки хоров учител е да развие максимално способността на своя хор да изпълнява репертоара с разбиране, чувствителност и музикалност. „Като част от професията хоровият диригент има задължението да съчетава представленията с

⁴¹ Freer. K Patrick, (2009) *Getting Started with Middle School Chorus*, by MENC, стр. 81.

⁴² Batey. L. Angela, (2002) *Selecting Quality Choral Literature in the High School setting. Spotlight on Teaching Chorus*, стр. 43.

⁴³ Freer. K Patrick, (2009) *Getting Started with Middle School Chorus*, by MENC, стр. 81.

отговорността за дългосрочното развитие на хориста. Това развитие е комбинация от музикални умения и концептуални разбирания, които образуват бъдещия музикант⁴⁴.

Публични изяви на училищния хор

Като се има предвид, че училищният хор има изпълнения в различни културни, художествени и образователни събития в училище и извън него, хоровият диригент трябва да обмисли вида дейност по време на годишните изяви с училищния хор, за да извърши необходимата професионална и техническа подготовка. Естествено е, че училищният хор ще се появява от време на време в различни програми само с няколко песни, за да обогати цялостната училищна програма, която може да бъде съчетана и с други музикални и поетични изпълнения или речи. В тези случаи хоровият учител освен че трябва да адаптира репертоара на песента към характера на програмата, трябва също да знае времето, определено за изпълнение на хора и да знае какво още ще бъде включено в програмата (инструментални изпълнения, танц, театрални постановки). и т.н., за да има добър баланс в протичане на програмата. От тази информация ще зависи и последователността на песните, които ще бъдат изпълнени от хора. В случаите, когато програмата е комбинирана с други произведения, особено танци или инструментални пиеси, които са с жизнерадостна ритмика и мелодия, най-добре е хорът да бъде пръв, защото противен случай публиката може да загуби интерес към слушането на хорови творби, за които се знае, че са често по-малко показни.

Хоровият диригент трябва да е предизвестен за времето и мястото на събитието, предвид това, че трябва да координира значителен брой участници - певци, родители и др., да изпрати известие до родителите, в което се посочва датата на концерта, времето и мястото, облеклото на ученика, доколко е посетено, часът на пристигане и заминаване и дали ще има снимки и видеозапис. Сътрудничеството с родителите е крайно необходимо за успешното изпълнение на хорови изяви, „никоя хорова програма няма да бъде успешна без постоянното сътрудничество със семействата на децата”⁴⁵. Също така, в обявлението е добре да се включи изявление като: „Ако водите на концерта малко дете, което може да

⁴⁴ Broeker. Angela, (2002) *Choosing Music for Children. Spotlight on Teaching Chorus*. стр. 47.

⁴⁵ McRae. W. Shirley, (1991) *Directing the Children's Choir*. Schilmer Books. N.Y, стр.7

направи „радостен шум“, непланиран от композитора, моля, седнете в дъното на залата, за да можете да изведете детето, ако е необходимо”⁴⁶.

След всеки концерт хористите искат да чуят как са се представили, затова и стимулиращи похвали не трябва да липсват. “Ако учителите искат не-мотивирани ученици да се мотивират, трябва да се постъпи така, че хористите да останат с убеждението за постигнат успех...”⁴⁷ Дори в случай на незадоволително представяне, учителят трябва да анализира така недостатъците, че да постигне по-добри резултати в следващия концерт. Желателно е да се благодари на хористите за тяхната поддръжка и да бъдат подканени да работят заедно, за да постигнат целите си в бъдещето.

⁴⁶ Freer. K Patrick, (2009) *Getting Started with Middle School Chorus*, by MENC, стр. 106.

⁴⁷ Bowers. Judy, (2002) *Classroom Management in Choral Settings*. Spotlight on Teaching Chorus, стр. 8.

III МЕТОДИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Методология

Изследването е проведено чрез комбиниран метод (количествен и качествен), като са получени данни, които дават възможност за подробен анализ на проблемите.

Изследването е проведено в 2 фази:

1. Данните са събрани чрез количествено изследване - чрез въпросника и интервютата с хорови учители.
2. Фаза на събиране на данни относно качеството и анализ на песни, изпълнявани от хор.

Модел на изследването

Това проучване е насочено към учителите по музика в прогимназиалното образование (6-9 клас) в Прищина (столица на Косово) и околностите ѝ, както и в Скопие (столица на Македония) и околните райони. Този начин на диференциране на групи от учители по музика е често срещан в повечето образователни програми по музика.

В Прищина и околностите има около 42 учители, работещи с хорове. Отзив на въпросите: 37 върнати въпросника или 88% събрани, но по време на обработката на данните 4 въпросника (9%) са елиминирани като непълни и съдържащи противоречиви данни. Общо 79% от попълнените въпросници бяха анализирани и сравнени в това изследване.

В Скопие и околностите работят с хор около 74 учители. Отзив на въпросника - 42 са върнати или 57% събрани, но по време на обработката на данни са премахнати 8 въпросника (10%) поради това, че са непълни и съдържат противоречиви данни. Общо 47% от попълнените въпросници бяха анализирани и сравнени в това изследване.

Методи на изследването

За събиране на информация е съставен въпросник. Въпросникът съдържа в началото си обяснения за респондентите, т.е. каква е целта на изследването, какво е значението на тяхното участие в това изследване, кой извършва изследването, кой ще използва резултатите от това изследване, гаранция за поверителност, насоки за попълване на въпросника, както и данни за контакт с изследователя, ако е необходимо. Въпросникът е разделен на две части:

Раздел А съдържа данни, свързани с демографска информация за респондентите (хорови учители).

Раздел Б съдържа въпроси, свързани с възприемането на респондентите и техните възгледи относно хоровото пеене в общообразователното образование. Въпросите са предназначени да получат отговори относно организирането на училищен хор, избора на певци, избора на репертоар и справянето с трудностите, които срещат при работата си с хора.

Раздел В събира материали за песни, изпълнявани в хора.

Въпросникът съдържа различни видове въпроси, като въпроси с множество отговори, отворени въпроси, въпроси от селекционния списък и др. Тъй като въпросникът е проведен в две различни страни, той е съставен на два езика - албански и македонски, на които са предоставени данните в това изследване.

Въпросниците бяха използвани за сравняване на възгледите на респондентите и за проучване на връзките между различните характеристики на анкетираните респонденти. Бяха проведени и интервюта с хорови учители, които предоставиха практически подробности от техния трудов опит в извънкласни музикални дейности, съответно училищни хорове.

Измерения

В първата фаза данните са събрани чрез въпросници, които са попълнени от хорови учители в общообразователните училища в Прищина и Скопие. Въпросниците съдържат 13 въпроса от сферата на проучването. Въпросите са формулирани в съответствие с професията на респондентите - хорови учители и търсената информация. Всички въпросници са съставени в съответствие с изискванията на изследователския проблем и тяхната роля в този процес.

Във втората фаза данните са резултат от полуструктурирано интервю, насочено към групи от преподаватели по музика в двата града (Прищина и Скопие). Интервюто съдържа въпроси, подобни на въпросника, но също и допълнителни въпроси, за които няма място във въпросника. Интервюто се отнася до практически детайли из опита на учителите в работата с училищния хор, които след това ще бъдат сравнени и анализирани със схващанията и мненията на учителите, отразени във въпросниците.

Събиране и администриране на данни

Данните от количествени изследвания са обработени чрез програмата SPSS (Статистически пакет за социалните науки). Въпросниците с преподавателите в Прищина бяха раздадени от изследователя в 37 училища, а с преподавателите в Скопие в 42 училища.

Що се отнася до интервютата, те бяха проведени от изследователя и асистент, който помогна при вземането на бележки. В Скопие също бяха проведени интервюта с преподаватели по музика с помощта на колега от Македония.

Бяха записани и транскрибирани интервюта с учители по хорово пеене, запазвайки автентичността на комуникацията.

Анализ на резултатите

Данните, събрани по време на първата фаза, са анализирани чрез SPSS. Анализът е извършен след обобщение на възгледите на респондентите по проблема на това изследване.

В допълнение към количествения анализ и сравнението на данните са анализирани музикалните детайли и съдържанията на десет хорови партитури (4 песни на албански и 4 песни на македонски език).

Приложена е и транскрипция на интервютата. Накрая се сравняват отговорите, които преподавателите предоставиха чрез въпросници и интервюта.

IV. РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

ОПИСАНИЕ НА КОНСТАТАЦИИТЕ

Този раздел е запазен за тълкуване на резултатите, съчетано с анализ на литературата, теориите и изследванията в дадената област. Известно е, че за учениците ползата от участие в училищни хорови състави е многоизмерна. Това допринася за тяхното музикално и цялостно развитие. Пеенето в хор допринася дори за техния начин на живот, както казва Рътър: „В епоха, в която самотата на екрана на компютъра кара хората да се отдалечават и заплашва да измести истинската групова дейност, светът се нуждае от своите хорови състави повече от всякога - в училище, в концертните зали и в обществото”⁴⁸. От тази гледна точка отговорността на учителите по музика да организират работата на хоров ансамбъл е не само професионално, но и морално. Работата с училищните хорови състави е много сложна. Тя е цялост, която има верижна функция. Ако една връзка или част не се използва правилно, ще се отрази пряко в уменията и качеството на хоровия ансамбъл.

Пеенето в средните училища не е толкова лесно. Ако беше така, щеше да е по-широко разпространено, отколкото всъщност е, както се казва, „пеенето в прогимназията всъщност е специалност в рамките на специалността”⁴⁹. Въпреки предизвикателствата, хоровите учители трябва максимално да развият тази музикална дейност в рамките на своите училища. В центъра на вниманието на това проучване са различните компоненти, които влияят върху функционирането на училищните ансамбли; това е важно за цялостното образование на певците. Първото, което хоровият учител прави, е изборът на хористи. Резултатите показват, че 70,1% от хоровите учители правят селекцията индивидуално. 22,4% от тях го правят в комбинация, а 7,5% го правят в група. Струва си да се отбележи, че 87,9% от учителите в Прищина и околните райони правят този подбор индивидуално.

Въз основа на съответния педагогически подход и прегледаната литература се установява, че този процент изобщо не съответства на съвременните педагогически и

⁴⁸ Цитирано в: <https://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/30171/03part2chapter1-2.pdf?sequence=4> (download 11.11.2018 13:41h).

⁴⁹ Ashley. Martin, (2015) *Singing in the Lower secondary school*. United Kingdom: Oxford, стр. 1.

методологични изисквания, които са широко разгледани в настоящото изследване в подраздел (стр.12-14). В нормални ситуации този процент е много висок. Би трябвало учителите, работещи с едни и същи ученици, да ги избират в обикновени класове по музикално образование. Този въпрос е разгледан по-подробно в главата, която разглежда литературата. Когато учителят е в постоянен контакт с учениците, той / тя може да ги избере за хористи в класната стая произволно, дори без учениците да са наясно, че техните музикални способности се изпитват. Това се прави, за да се избегнат реакции като страх, срамежливост, объркване, което не би им позволило да демонстрират своите музикални способности убедително.

„Някои учители смятат, че негативното влияние от посочването на несигурен певец пред класа не е от значение.“⁵⁰ Въпреки че по ред причини прослушването е важно, тъй като предоставя информация за личността на детето, неговия произход, музикалността и вокалните му способности, трябва да бъдем много внимателни, когато го правим, както казва Шърли, „терминът *прослушване* може да има отрицателно влияние, което предполага възможно отхвърляне от елитна група“⁵¹. Или, както каза Фриър, „представете си седмокласник, който е събрал достатъчно кураж за прослушване, само за да му бъде казано, че не е достатъчно добър да участва. Дали той или тя ще се яви на прослушване отново? Може би, но не е вероятно.“⁵² Следователно прослушването в общообразователните училища трябва да се провежда само в ситуации, в които учителят по хор не е запознат със своите ученици, и това ще му позволи да избере тези, които имат музикални способности.

Училищният ансамбъл се състои от ученици от различни възрасти и от двата пола. Що се отнася до баланса на половете, става ясно, че като цяло доминират момичетата с около 83%. А, в някои случаи (напр. 4 в Скопие и околните райони и един в Прищина и околните райони) хорове са съставени само от момичета. Видно е, че хористките доминират в днешните училищни ансамбли. За това има много причини. Една от тях е промяна на гласа на момчетата, която се наблюдава през тази възраст. Различни автори

⁵⁰ Haworth. Janice L., *Elementary School Choirs and Auditions. Music Educators Journal*, 00274321, 19920101, Vol. 79, брой 4.

⁵¹ McRae. W. Shirley, (1991) *Directing the Children's Choir*. Schilmer Books. N.Y, стр 14.

⁵² Freer. K Patrick, (2009) *Getting Started with Middle School Chorus*, by MENC, стр. 11.

обаче споменават и други фактори. Според Мартин, „част от проблема тук може да бъде с употребата на думата Хор. Не защото момчетата по принцип не искат да пеят, а защото са загрижени за идентичността, която хорът ще им даде. Възможно е и да се притесняват от очакванията към тях”⁵³. Вроденото у момчетата - особено в тази възраст - предпочитание към спорт може да бъде друга причина. То вероятно отслабва желанието им за хорово пеене. Смята се, че момчетата в тази възраст се поддават лесно на влияние. Суит сочи, че “момчетата посещават хоровите часове, ко са мотивирани от приятели с интерес към пеене”⁵⁴. Влиянието на съучениците също се засилва в тази възраст. Затова през погледа на подрастващото момче хоровият ансамбъл не е толкова престижен, колкото са някои други дейности.

Макар че училищните хорови концерти продължават да бъдат от най-престижните музикални представления, училищни ансамбли не се събират често (особено в Косово) - т.е. те не функционират постоянно. Що се отнася до репетиции като най-важен елемент на хора, различията между училищата в Прищина и Скопие са големи. 73.6% от хоровите учители в Прищина и околностите работят с хор от време на време и само 26.4% работят редовно. Пручванията показват, че болшинството от училищни ансамбли изобщо нямат създадени работни навици. Това става ясно от високия процент на хорове в Косово, които се активират само понякога, при това в зависимост от “ежедневните” нужди. Всъщност това рефлектира върху звука и нивото на изпълняваните от тях програми. Най-очевидните разлики между Прищина и Скопие са отразени във функционирането на хоровите ансамбли и в тяхното звучене.

Данните, описани по-горе, се отнасят и до качеството на репетициите, но то зависи и от функционирането или не-функционирането на хора през учебната година (не може да се очаква добре балансиран резултат, ако един хор не работи постоянно). Според изследванията, 67.6% от учителите в Скопие и околностите репетират два пъти седмично, а 32.4% от тях - по-често от два пъти. В Прищина и околностите, от друга страна, въпреки обстоятелството, че голяма част от хорове функционират само понякога, 30.8% от

⁵³ Ashley. Martin, (2015) *Singing in the Lower secondary school*. United Kingdom: Oxford, стр. 161.

⁵⁴ Cited in: Sweet. B, (2010) A case study: *Middle school boys' perceptions of singing and participation in choir*. *Applications of Research in Music Education*, 28 (2), 5-12, стр. 11.

учителите твърдят, че репетират веднъж седмично. Най-висок процент се наблюдава в крайните квартали, където 42.9% репетират веднъж седмично. Това е понятно, след като учителите от покрайнините работят в две, понякога и в три различни училища, за да могат да си попълнят хорариума. Така им се налага да репетират само веднъж в седмицата. Също така, в някои училища броят на учениците е малък.

Както вече се каза, редовната работа на хоровите ансамбли през цялата учебна година рефлектира върху цялостния процес на хоровата функция или на отделни елементи от хоровото пеене. Тя се отразява и върху количеството и качеството на песните, изпълнявани през учебната година. Изследването показва, че в количествен аспект 67.6% от учителите в Скопие и околностите изпълняват по над 4 песни, докато в Прищина и околностите само 39.4% от преподавателите са изпълнявали по повече от 4 песни, но тази констатация се отнася повече до количественото, отколкото до качественото състояние на песните.

Като става дума за хоров репертоар, то той трябва да се подбира, взимайки предвид “балансиран избор от по-лесна и достъпна музика до по-сложна, в широк спектър от стилове и епохи, характерни за вашата култура и други световни култури”⁵⁵. Или, според Дорийн, преподавателският потенциал е неограничен, ако качеството на репертоара е отлично.

Обръщаме повече внимание на избора и изпълнението на хоровия репертоар, тъй като това са основните компоненти, чрез които се разкрива качественият аспект на хоровия ансамбъл. След това представяме данните по този въпрос чрез подробен анализ на хорови песни, които хоровите учители са изпълнявали с училищни състави.

Направен е сравнителен анализ на репертоара от последните три изпълнения пред публика, където всички песни, за които учителите пишат във въпросника, са изброени на първо място. Открояват се осем песни. Най-характерните от тях, най-често изпълнявани в Прищина и околните райони, са: *A kanë ujë ato burime*, *Për mëmëdhenë*, *Lule bore* и *Vajta n'Elbasan*. От друга страна, най-често изпълнявани в Скопие и околните райони са *Мая*

⁵⁵ Doreen. Rao, (1991) Choral Music Experience. Volume 4, *Teaching Children Throught Choral Music Experience*, стр. 9.

песна, Борјано-Борјанке, Пеперуга и Огин го гори Брезово. По-долу представяме тези песни, анализирани по отношение на всички музикални и смислови компоненти като формална структура, начин на организиране на мелодията и ритъма, значимостта на темата /ритмичния материал, гласовете, кулминациите на фразите, хармоничната структура, каденцирането.

Изследването показва, че мнозинството хорови учители в Косово (с малки изключения) решават да изпълняват популярни песни. Отбелязва се, че на популярните песни се добавя главно съпътстващия глас (2-ри глас) и следователно в някои случаи тези песни губят своята оригиналност (хода и яснотата на песента избледняват като мелодика, ритмика и фактура). От гледна точка на съдържателно-поетичния характер, тези песни в някои случаи надвишават възможностите на училищните хорови ансамбли. Те обикновено започват в унисон, след това се обособява рефрен (или друга подходяща част), най-често в интервала от терца (3-та повтаря темата в имитация, като по този начин се запазва идеята, но почти без развитие. Другите гласове, които се модифицират, се разгръщат по различни начини, но в много семпла форма, в мимична форма или чрез обръщане към унисон. Някои гласове се развиват различно, като тъй наречените „мелодични покрития“, където първоначалният смисъл на песента се губи. В общи линии хармонията на песните е проста, но в някои случаи се забелязва прекалена смяна на акорди, дори използване на критични звуци. Наблюдават се и интервалите между партиите; ниски гласове са често разположени прекалено ниско, а водещият глас - високо, като по този начин губят красотата и есенцията на оригинала. Всички тези разработки са резултат от неадекватни за училищни хорови ансамбли решения в адаптацията за училищен хор (вероятно налагаща се поради липса на адекватна литература), извършена от непрофесионалисти.

От анализите на песните, които се изпълняват в Македония, се забелязва, че хоровият репертоар се състои не само от популярни песни. Той съдържа и авторски песни, посветени на училищни хорови ансамбли. Най-общо казано, в песните се акцентира върху развитието на ритъма. Отбелязано е, че интервалите между гласовете и развитието на фразите са логични, без противоречия между гласовете. Песните като цяло притежават повече ритмична стойност, докато мелодичното им развитие е по-слабо изразено. Мелодиите са прости и подходящи за училищни хорови състави, ясни по отношение на

педагогическите изисквания. Също така поетичното съдържание на учебниците е подходящо за нивото на училищните хорови състави с някои изключения (на популярни песни). Хармонията на песните е по-развита с използването на акорди с по-големи изисквания към изпълнението им. За македонските песни е характерен „мелодичен пълнеж“, което дава възможност за (полифоничен) диалог между тях и в педагогически план тези методи са добра основа за мелодичното развитие на децата. Фрагментите (темите) на музиката, отделени и адаптирани към други гласове, запазват оригиналността на песента и я укрепват тематично, както е случаят с песента „Борјано, Борјанке“.

Общо казано, в репертоара на училищните хорове на Косово и Македония преобладава традиционна музика. Абсолютно е необходимо децата да учат музиката на собствената си култура и да бъдат запознати с популярната музика на други култури в контекста на богатото културно наследство на тези страни. Трябва да запознаваме хористите с обширен репертоар, който разкрива възможности за тяхното музикално и цялостно развитие. Може да се каже, че при детайлен анализ на песните се установява, че са твърде семпли за хор, който се стреми към развитие – възможностите, заложи в тях, са прекалено скромни за музикален и естетически прогрес. Но при реалното състояние на повечето ансамбли, които – особено в Косово – се активират само според “текущите изисквания на деня”, може да се разбере присъствието на този репертоар.

Преподаването на репертоар със сериозни музикални и естетически изисквания зависи от реалните ресурси и активи. Резултатите от нашето изследване показват, че достъпът до различни източници е проблем за мнозинството от ръководителите на хор. В много страни по света, особено на места, където хоровата музика има дълга и просперираща традиция, има изобилна хорова литература на разположение. Хоровите учители се затрудняват да изберат измежду многото песни, с които разполагат. Освен това те имат възможност възможност да използват училищни или градски библиотеки, които са оборудвани с хорови репертоар. Има бази данни с подробни сведения за песните, които са достъпни⁵⁶. Проучването показва, че учителите използват различни източници на индивидуална основа.

⁵⁶ Пояснение: имах възможност да видя това по време на съвместната ми работа с професор Брент Голт от университета в Индиана (10/01 до 10/03/2018), IU (Indiana University-Bloomington)

Открива се също така, че при позоваване на други източници общо 25,4% от учителите са обявили, че използват интернет (особено за песни на чужд език), докато 41,8% от учителите са заявили, че използват хорови литератури от различни източници, като например: материалът от тяхното обучение, лични библиотеки, други книги за народна музика, сътрудничество с други учители, празнични издания, аранжировка на популярни песни от различни автори и т.н. 32,8% от учителите твърдят, че използват песни, които са публикувани в учебниците за музика. По думите им, тези песни не са предвидени за хор и са адаптирани за пеене в клас, като се използва елементарна музикална структура. Все пак на някои песни е добавен вертикален хармоничен компонент, адаптиран според нуждите и възможностите на съответния хор. Има много причини, които налагат начина на избор на хорови песни. Учителите посочват, че в учебниците по музика липсват хорови песни, които да улеснят работата им. Липсата на училищна библиотека и липсата на традиция за архивиране на хорови материали затруднява тяхната работа. Това означава, че самите учители подреждат или обработват прости песни (качеството остава много да се желае). Налага им се да избират песни на възрастни или популярни песни, които в повечето случаи не са подходящи за това ниво на хоровия ансамбъл.

Казано е, че функционирането на хоровия ансамбъл е в окови; не-функционираща връзка отразява или засяга друга връзка. Ако един от компонентите, които създават хорова цялост, не работи правилно, той се отразява на цялото. Що се отнася до публично изпълнение на хора в училище или извън него, констатациите разкриват интригуващи данни. Познаваме се на констатации, които се отнасят повече до извънучилищни изпълнения; известно е, че възможността да се представят в училище е по-лесна и по-независима от външни влияния. Когато се изпълняват извън училище, програмите зависят и от сътрудничество с институции, организации или лица извън училището, които могат да организират различни културни дейности или прояви, в които участва училищна формация.

Резултатите от проучването показват, че 9,1% от учителите в Прищина и околните райони обикновено участват в културни програми извън училището, докато в Скопие в тях участват 41,2% от тях. От друга страна, 42,4% от учителите в Прищина и нейните

околности и 52,9% от учителите в Скопие с околностите рядко се представят пред обществеността. 48,5% от учителите в Прищина и околните райони не участват в културни дейности извън училището, докато в Скопие с околните райони само 5,9% не участват изобщо в културни дейности. Тъй като повечето хорови състави в Прищина и околните райони работят само от време на време, се очаква да има по-малко публични представяния в сравнение с хоровите ансамбли в Скопие с околните райони. Има и други причини за това. Сред тях е въвеждането на фестивали или хорови конкурси. Макар че в Косово няма никакви хорови състезания между училища на каквото и да е ниво, в Македония съществуват конкурси, които първоначално се организират на общинско ниво (където училищните хорове се конкурират в рамките на общините), а след това най-добрите се състезават на национално ниво.

Всъщност съпътстващата инфраструктура (професионална или техническа) е от голямо значение за правилната организация и правилното функциониране на хоровото изкуство. Учителите се сблъскват с различни трудности при работа с хорови състави. Изследванията показват, че учителите в Прищина и Скопие с околните райони са имали различни мнения по някои въпроси, но в много случаи са имали едни и същи възгледи и изразяват мнението си за подобряване на позицията на хоровото пеене в училищата. За хорови учители в Прищина с околните райони откриваме следните данни: работните часове с хорови ансамбли не се отчитат в седмичните работни часове, липсват хорови песни на родния език, липсват хорови песни състезания, липсва професионално обучение, учителите са ангажирани в различни училища (това се отнася в по-голяма степен до учителите, работещи в селските училища), има малък брой часове по музика, липсва достатъчно време за посещаване на класа, има липса на инструменти и условия за работа и т.н.

Най-типични за Скопие с околните райони във връзка с трудностите, с които се сблъскват учителите при работа с хорови ансамбли са: претоварването на учениците с други дейности, голям брой класове и други курсове, които са били добавени. певците не репетират редовно, трудности при намирането на място за репетиции поради обучение на две смени, едни и същи ученици са ангажирани с различни дейности, има малък брой

ученици в някои училища (особено в селските райони), липсват музикални инструменти и др.

V. ЗАКЛЮЧЕНИЯ И ПРЕПОРЪКИ

ЗАКЛЮЧЕНИЯ

Целта на това проучване е да установи реалното положение на хоровото пеене в средното образование в Косово и да го сравни с хоровото пеене в Македония. Като резултат от изследването бяха направени значителен брой констатации. Тези констатации имат за цел да подобрят бъдещата хорова практика. От сравнителния анализ и основни изследвания бе отбелязано, че въпреки работата на хоровите учители за повишаване на културното ниво като цяло и по-специално развитието на музикални умения, има много моменти, които трябва внимателно да обмислят. Много е важно съответните образователни институции да вземат под внимание този въпрос с особено внимание, така че въвеждането на преподаване на музика извън класната стая, съответно хоровото пеене, да не е само формално, но и качествено. Това ще допринесе за музикалното, художественото и многостранно развитие на студентите.

Настоящото изследване подчертава реалното положение на хоровото пеене в контекста на общото образование, неговото функциониране, репертоара, изпълняван от хоровите ансамбли, позицията на хоровото пеене в учебната програма и др. трудности, с които се сблъскват учителите при работа с хорови състави. Съществуват значителни различия в работата на учителите в Косово и Македония (учителите в Прищина и околните райони и Скопие с околните райони). Има много причини, които допринасят за такива големи различия между двете съседни страни. Сред основните резултати от това изследване, свързани с тези различия, е позицията на хоровото пеене в съответните учебни

програми на тези две страни. В резултат на това се появиха редица въпроси, които пряко засягат функционирането и организацията на работата на хоровите ансамбли. Въпреки факта, че Косово току-що изготви новата учебна програма, хоровото пеене като важна извънкласна музикална дейност изобщо не е включено в нея. Въпреки настояването на професионални музиканти⁵⁷, тя не намери подкрепата на политиците в рамките на Министерството на образованието, науката и технологиите (МОНТ). В учебните програми се представят само препоръки, които не задължават учителите да работят с хорови състави; работата с хорови ансамбли не се очаква да се отчита в седмичните часове на обучение. Текстът гласи: „Препоръчително е всички ученици да имат възможност да участват в извънкласни дейности, в съответствие с техните предпочитания и лични таланти и да бъдат част от група в различни дейности като спортни екипи, музикални групи, танцуващи войски, хорови ансамбли, театрални формации и групи за подкрепа на общността.”⁵⁸

В предишната учебна програма хоровото пеене е имало по-достойно място; там е заявено, че *„работата с хоровите ансамбли е специална и задължителна форма на начално, прогимназиално и прогимназиално образование. Хорните състави са съставени от ученици с изразени музикални умения, основани на техния интерес ... Работата на учителя се отчита в седмичните часове на преподаване (от 2 до 4 в зависимост от нивото).”*⁵⁹. Позицията на хорово пеене в новосъздадената учебна програма се отразява върху целия процес на по-нататъшна работа с хор. В този контекст работата на учителите с хорови ансамбли не се смята за част от седмичния хорариум, въпреки че често се изисква - от училищните ръководители по време на различни училищни събития - да въведат хорови изпълнения. Това обаче се прави само на доброволна основа, но никога като професионална работа, която е в рамките на изискванията на програмата. Дори в най-добрия сценарий, когато учителите работят с хорови ансамбли, те се активират само от време на време (когато е необходимо в различни културни събития). Този въпрос има "ефект на домино" и винаги се отразява върху организационната цялост на една хорова

⁵⁷ Бях член на групата за учебни програми по изкуствата: <https://masht.rks.gov.net/uploads/2015/10/ang-working-3-masht.pdf>.

⁵⁸ Министерство на образованието, науката и технологиите, основна учебна програма занадално и горно средно образование в Косово.

Прищина, август 2016 г., стр. 107

⁵⁹ Министерство на образованието, науката и технологиите, учебната програма 5 за пети клас, Прищина, декември 2005г. 127

група като: количество репетиции, проведени през седмицата, брой на песните, които ще се изпълняват, качество на песните. Отбелязва се, че изключването на хоровото пеене в учебния план и невключването му в работните часове има отрицателни последици за работата на учителите в Косово, което се отразява негативно във всички аспекти, които подчертахме по-горе.

В същото време хоровото пеене в македонския учебен план е много по-благоприятно разположено. Това стана ясно от интервютата с хорови учители в Скопие и околните райони и чрез изучаване на съответните документи. По време на това проучване стана ясно, че благодарение на тази програма реалната ситуация на практика е по-добра и това прави голяма разлика във функционирането и организацията на работата на хоровия ансамбъл в Скопие с околните райони. Бюрото за развитие на образованието в Македония очаква, че хоровото пеене е „необходимо за училището да подготви програми и да организира дейности за празнуване на важни празници“. Тези дейности са задължителни, за да могат учениците да представят своите резултати и постижения пред родителите си и други хора в местната среда и извън нея. Чрез тези дейности училището демонстрира своите постижения в образованието и свободните дейности на студентите (хор, оркестър, драма и литературни групи, артистични дейности и др.). Тези дейности са заложили в учебната програма и се подпомагат с определени финансови средства за образование от общинските фондове и други дарения⁶⁰.

Предвижда се също така работата с хоровите ансамбли да се отчита при седмични работни часове “от 2 до 5 часа седмично (в зависимост от развитието на хоровия ансамбъл), т.е. 72 до 180 часа годишно”⁶¹. Ясно е изразено да се избегне прекомерното натоварване на учениците със свободни дейности, за да може всеки ученик ключи в свободна дейност. Например учениците, които посещават хоровия ансамбъл или училищния оркестър, могат да бъдат ангажирани до три часа седмично. Това достойно място на хорови дейности в рамките на учебната програма, както и поставянето му в седмично работно време пропорционално на нивото на публично представяне, не само мотивира учителите, но и ги задължава да го приемат за програмно и професионално

⁶⁰ Ministry of Education and Science, Bureau of Educational Development, CONCEPT of nine-year primary education, February 2007, стр. 65.

⁶¹ Пак там, стр. 50

изискване. В Косово е точно обратното – неблагоприятната позиция на хора в рамките на учебната програма, не-включването на часовете по хор в седмичното работно време причиняват у учителите чувство за липса на отговорност при организирането на училищни хорови ансамбли; целият процес е поставен на доброволни начала.

Сред основните изводи от проучването и в допълнение към позицията на хоровото пеене в учебната програма, се очертава още един проблем: липсата на хорови песни за деца на майчиния им език (в Косово). Констатациите показват, че тези два факта са причина за педагозите да включват в репертоара песни с недостатъчни артистични и музикални изисквания. По този начин от една страна липсва отговорността на учителите поради не-програмни задължения към учебната програма, отсъствие на регулирано работно време с хорове, а от друга страна – липсата на хорови песни за децата на техния роден език, което е отразено в репертоара, който изпълняват в Прищина и околните райони.

Като цяло констатациите показват, че в репертоара, изпълняван от училищни хорови ансамбли, няма многообразие на песни, които да представляват музикална ценност, различни жанрове или стилове на съответната епоха. В повечето случаи хоровите учители изобщо не спазват професионални критерии. Те прилагат други критерии при избора на хорови репертоар и преподават семпли песни със скромни музикални изисквания, като избират най-атрактивните (най-популярните) между тях, за да привлекат повече публика, която се радва на зрелищни изпълнения. Констатациите показват, че при липсата на хорови песни за децата на родния им език изборът на репертоар е доминиран от популярни песни. Нещо повече, някои от тези песни лесно се обработват и адаптират към нуждите на хора (главно на 2 гласа или в унисон, а след това на определени места, се разделят на 2 гласа).

И все пак не само липсата на хорови песни за деца е причина за тази селекция. Данните сочат, че много от тези хорови учители смятат, че включването на голямо количество позната музика е важно за поддържането на висок брой ученици в хоровите ансамбли. Според педагозите популярните песни са по-привлекателни за певците и практическото им изпълнение се постига по-бързо и по-лесно. Някои учители подчертават, че когато избират песни, които изпълняват с хорови ансамбли, винаги имат

предвид вкуса на публиката, която често не приема класиката. Също така при липса на подходяща хорова литература учителите често избират хорови композиции за възрастни, след което ги адаптират за детски хор. Тематичният музикален аспект, особено текстовото съдържание на тези песни за възрастни, както са и повечето от популярните песни, изпълнявани от училищни ансамбли, не съответства на нивото и възможностите на хора. Един от основните фактори, които влияят на това “прекомерно“ разнообразие, вероятно се дължи на факта, че няма изискване за стандарт или програма, което да предвижда, предлага или задължава учителя да отговаря поне на минимални изисквания не само за подбор на песни, но и за нивото на хоровото изпълнение.

И накрая ще добавя към основните заключения едно мнение: хоровите преподаватели трябва да организират професионалната си работа така, че тя да постави основа за развитие на бъдещи певци. От позицията на моите десет години опит с детски хорове в Джийан мога да твърдя, че някои от бившите ми хористи, макар и да работят днес като стоматолози, архитекти, икономисти и др., продължават своите музикални занимания и представления в Смесения ансамбъл (за възрастни) на Джийан. Нещо повече, те често са от най-активните популяризатори на тази формация, чиято дейност се развива изключително на доброволческа база.

ПРЕПОРЪКИ

Посочените по-горе констатации естествено водят до някои полезни и важни заключения за съответните институции, особено за създателите на образователни полици в Косово. За да прогресира хоровото пеене, т.е. за да просперира музикалното образование извън класната стая, е необходимо максимално ангажиране на съответните експерти, MEST, Факултет по изкуствата, Факултет по педагогика, хорови учители, училищни директори, мениджъри на MED. Необходимо е различните културни институции да окажат влияние върху политиците по въпроси, свързани с музикалното образование като цяло. Тези препоръки ще бъдат представени в съответствие с целите на гореспомнатото проучване.

Препоръки към съответните институции относно вземане на решения в образователната политика

МОНТ (Министерство на образованието, науката и технологиите)

Министерството на образованието, науката и технологиите трябва да преразгледа учебната част, свързана с дейностите извън класната стая (наричана допълнителна учебна програма). Това автоматично включва часовете на работата с хор в седмичния хорариум.

МОНТ в сътрудничество с ДОО (Дирекция за общинско образование), Факултета по изкуствата и Факултета по образование трябва да организират хорови конкурси на всички образователни нива.

Тъй като понастоящем МОНТ е във фаза на преразглеждане и публикуване на нови учебници, моментът е подходящ за авторите на образователни помагала да включат хорови песни в учебниците по музика за всяко ниво. Те могат и да прибавят хорови песни към приложенията в учебниците.

Дирекция за общинско образование (ДОО)

Общинските дирекции по образование трябва да организират хорови конкурси на общинско ниво. Трябва да се установи истинско сътрудничество между МОНТ, ДОО и училищата.

ДОО трябва да предоставят професионална подкрепа на хорови учители чрез провеждане на обучения в съответната област (обучението трябва да се проведе от квалифицирани диригенти или изтъкнати хорови учители).

ДОО като работодател трябва да задължи учителите по музикално образование, в допълнение към сесиите в класната стая, да провеждат дейности / преподаване и извън класната стая.

Освен това ДОО трябва да подкрепя училищните хорове в логистични термини (т.е. в условия за пътуване, работилници, облекло, храна и т.н.).

Факултет по изкуствата и Факултет по педагогика

Факултетът по изкуства, Факултетът по образование и МОНТ трябва да координират обучението на хорови учители в общообразователните училища на всички нива.

Факултетът по изкуства в сътрудничество със своите композитори (т.е. композитори-преподаватели във факултета) трябва да изисква написването на хорови песни за деца на родния им език.

Факултетът по изкуства трябва да състави програма за студенти, които се занимават с композиция за написване на песен за детски хор като канон, дву- и три- гласови песни в съответствие с изискванията на това ниво. (макар че за композиращите студенти това да е само скромно изискване, такива песни ще служат изключително добре на ученици-хористи и на учители в общообразователните училища).

Преподавателите по дирижиране и хормайсторите (в областта на музикалната педагогика, работещи в рамките на Факултета по изкуствата) трябва да обогатят учебните програми, за да могат бъдещите учители не само да се справят с хора, но и да дават уроци по дирижиране на училищни хорове.

Музиканти и композитори трябва да се обединят в проекти, които да поощряват създаването на песни на роден език, за да отпадне проблемът с липсата на такива произведения.

- Училищно ръководство

Ръководствата на училищата трябва да подкрепят педагозите, да осигуряват достатъчно места за практически занятия, да осигуряват пиана (или поне един подходящ инструмент, който да се използва по време на практически хорови занимания), да подкрепят училищния хор със съпътстващата инфраструктура (униформи от една и съща риза или подобни блузи за хористите, фотокопия за партитури и др.), да осигуряват транспорт и храна по време на публични изяви извън училището и др.

- Педагозите

Хоровите диригенти в училищата трябва да организират хоровото дело като професионална цел; те трябва да избират хорови песни с художествени ценности, които

предизвикват и развиват музикално и цялостно образованието на хоровите певци. Освен това те трябва да си сътрудничат с хоровите певци, родителите, другите учители, училищното ръководство и други важни фактори; те трябва да участват във вътрешни и външни шоу-програми, да внушат на хоровите певци артистична стойност, удоволствие и забавление в допълнение към хоровото преподаване.

Хоровите диригенти трябва да създадат училищен музикален архив, да запазят песни и щимове, аудио записи. Това би улеснило работата на колегите за по-добро представяне и за предотвратяване на честото повторение на хоровата програма.

- Другите учители

Другите учители трябва да подкрепят музикалните педагози, особено по време на практически сесии (когато е известно, че трябва да се справят с голяма група ученици от различни класове, които посещават часовете в различни смени).

- Родителите

Родителите трябва да сътрудничат и да помагат на хоровите учители на всички работни етапи (особено по време на публични изяви извън училището, да се придържат към графика за транспортиране на децата и да се грижат за външния им вид и т.н.)

Научни приноси

Приносът на това изследване е от голямо практическо значение. На първо място, никога не е правено проучване, което да разглежда подробно преобладаващата ситуация в контекста на хоровото пеене в общото образование в Косово. Освен това проучването е проведено при едни и същи стандарти както в Косово, така и в Македония (а именно в Прищина и в Скопие с околностите им). Целта е да се сравнят позициите на хоровото пеене в двете страни, т.е. позицията на хоровото пеене в Косово по отношение на съседната страна.

Изследването е допринесло за широк кръг от въпроси, свързани с настоящите практики за развитие на хоровото пеене в общообразователното образование чрез:

- ***Проучване и идентифициране на функционирането на хоровете в общото образование***

В това отношение наистина беше направен сериозен принос. Тук бяха изследвани и оценени функционирането на хоровете в общото образование. Освен това бяха идентифицирани и анализирани работните практики на хоровите учители; също така стандартите, които са използвали при избора на певци, хорова литература, репетиции и др.

- ***Идентифициране и анализиране на хорови песни по отношение на музика и съдържание***

Освен това направеното изследване е допринесло за анализа и сравняването на репертоара от песни, включени във въпросника, адресиран до учители от Прищина и Скопие. Избрани са осем песни, които са работени най-много. Заслужава да се отбележи, че тези песни са анализирани от гледна точка на музикални и текстови компоненти като: формална структура, начин на организиране на мелодия и ритъм, значение на темата / ритмичен материал, гласове, кулминации на фразите, хармонична структура, начин на използване на каденците и т.н.

- ***Идентифициране на трудностите на хоровите учители***

Голям принос има и към музикалните науки, като се идентифицират трудностите, с които се сблъскват хоровите учители по време на работа с хорове. Сред тях бяха идентифицирани: работата с хор не се включва в седмичното натоварване на учителите; липса на хорови песни на роден език; липса на хорови състезания; липса на професионално обучение (особено очевидно в Косово); трудности при организацията на място за репетиции поради обучение на две смени; едни и същи ученици, ангажирани в различни дейности; малък брой ученици в някои училища (особено в селските райони); липса на музикални инструменти и т.н.

- ***Компаративен анализ и определяне на позицията на хоровото пеене в учебните програми на Косово и Македония***

Настоящото изследване също така идентифицира позицията на хоровото пеене в учебните програми на Косово и Македония. Отбелязано е, че неблагоприятната позиция на хоровото пеене в учебната програма на общото образование в Косово се отразява върху целия процес на работа на хорове. В резултат на това работата с хорове не се отчита като работно време на преподавателите, което има отрицателно въздействие върху тяхната работа.

От друга страна позицията на хорово изкуство в македонската учебна програма е много по-благоприятна. Тук работата с хорове попада в седмичното работно време на учителите. Нещо повече, функционирането и организацията на хоровото творчество се счита за престижна дейност и публичните изяви на хоровете са по-чести.

- ***Констатации и заключения***

Изследването има принос към музикалната наука и с това, че идентифицира факторите, които проправят пътя към подобряване на хоровата работа, и идентифицира подходи, с които мястото на хора в училище ще се стабилизира.

Проучването подчертава значителен брой констатации, които имат за цел да подобрят бъдещите хорови работни практики.

- ***Препоръки към съответните институции за образователни политики***

Това проучване прави принос с това, че предоставя препоръки към онези институции в Косово, които чрез различни форми насърчават и подкрепят хорови учители. Това би трябвало да се отрази в напредъка на хоровото пеене в общото образование.

Педагогически, научни и артистични дейности по време на докторантурата

- 23. 02. 2017 - **Проучване на смесени методи и цикли на промени.** Работна среща / Програма за трансформационно лидерство - Стипендии и партньорства (TLP-SP).
- 16. 03. 2017 - **Хибридно преподаване за класа в 21-виек** / Аризонски държавен университет, Меликиан център и Център за преподавателска подготовка към Университета в Прищина.
- 6 - 9. 06. 2017 г. **Научен семинар - летен симпозиум** / Програма за трансформационно лидерство - Стипендии и партньорства (TLP-SP).
- 13. 02. 2018 г. - **10-та годишна конференция за педагогика във висшето образование (пред-семинар)** / Virginia Tech, Blacksburg, Virginia.
- 14 - 16. 02. 2018 г. - **10-та годишна конференция за педагогика във висшето образование** / с участието на 20 часа лектори, научни изследвания, практики, разговори и плакати.

- 10. 01 - 10. 03. 2018 - **Програма на факултет - резиденти** / Университет на Индиана & TLP-SP.
- 16 - 17 юни 2018 г. - **Млад научен форум за музика и танц 13-то издание**, Нов български университет. Исторически преглед на хоровото пеене в Косово.
- 10. 06. 2017 **Концерт с хора на AAB University.**
- 28. 11. 2017 **Концерт с Градски хор - Gjilan.**
- 17. 02. 2018 **Концерт с Градски хор - Gjilan.**
- 30.05. 2018 **Концерт с хора на AAB University.**
- 27. 11. 2018 **Концерт с Градски хор - Gjilan.**
- 17. 01. 2019 **Концерт с Градски хор - Gjilan.**

Библиография

Abrahams. Frank & Head. D Paul, (2017) Choral Pedagogy, Oxford University Press, New York.

Ashley. Martin, (2015) Singing in the Lower secondary school, United Kingdom: Oxford.

Ashley. Martin, (2008) Teaching Singing to Boys and Teenagers: The Young Male Voice and the Problem of Masculinity. Ceredigion: Edwin Mellen Press.

Baldwin. Karen, (2002) Establishing an Out-of-the-School-Day Elementary Choir: Getting Started and Beyond, Spotlight on Teaching Chorus.

Batey. L. Angela, (2002) Selecting Quality Choral Literature in the High School setting, Spotlight on Teaching Chorus.

Berisha. Engjëll, (1997) Zhvillimi i Stileve në Veprat e Kompozitorëve Shqiptarë të Kosovës I, Enti i Teksteve dhe Mjeteve Mësimore i Kosovës, Prishtinë.

Berisha. Engjëll, (1975) Historia e Muzikës I (dispensë), Prishtinë.

Broeker. Angela, (2002) Choosing Music for Children, Spotlight on Teaching Chorus.

Broeker. Angela, (2000) Developing a Children's Choir Concert, Music Educators Journal, July 2000.

Botim i veçantë i Universitetit të Prishtinës. Universiteti i Prishtinës [1970-1990], (1990) Prishtinë.

Bužarovski. Dimitrije, Jordanoska. Trena (2015) Revisiting Macedonian Musical Culture During World War Two *udc 78:930.24(497.7) "1941/1945"* Visual Arts and Music Vol. 1, No 1, 2015.

Bowers. Judy, (2002) Classroom Management in Choral Settings, Spotlight on Teaching Chorus.

Bull. Tina, (2002) Ran Steps for Creating or Adding Vitality and Improving the Quality of Your Choir, Spotlight on Teaching Chorus.

Collins. L. Don, (1993) Teaching Choral Music, Upper Saddle River, NJ.

Dymbëdhjetë vjet zhvillimi kulturorë të Kosovës e Metohisë, (1957) Prishtinë.

Ehrlin. Anna, (2016) A Case Study on Pupils' Perceptions of Attending a Choral Class: You Get to Know One Another and Reach a Community, International Journal of Education & the Arts, November 17, 2016.

Faulkner. R., Davidson, J. W, (2006) Men in chorus: Collaboration and competition in homo-social vocal behavior, Psychology of Music.

Fletushkë. Pesë vjet të punës së Korit të RTP-së, (1985) Botoi: Produksioni muzikor i RTP-së, Prishtinë.

Forbes. W. Guy, (2001) Millikin University, The Repertoire Selection Practices of High School Choral Director, Submitted August 25, 2000; accepted January 12.

Freer. K Patrick, (2015) Perspectives of European boys about their voice change and school choral singing: developing the possible selves of adolescent male singers, B. J. Music Ed. 2015.

Freer. K Patrick, (2009) Getting Started with Middle School Chorus, by MENC.

Freer. K Patrick, (2007) Between research and practice: How choral music loses boys in the "middle." Music Educators Journal.

Freer. K Patrick, (2002) For the First –Year Teacher: Planning Your Rehearsals. Spotlight on Teaching Chorus.

Guelker-Cone. Leslie, (2002) Finding Flow in the Choral Rehearsal, Spotlight on Teaching Chorus.

Golabovski. Sotir, (2004) Choral Culture in Macedonia, IFCM, volume XXIII, number 4-3rd Quarter.

Group of authors, (2008) HISTORY of the Macedonian people, Institute of National History, Skopje.

Hadnadev. Mirko, (1971) Od audicije do koncerta, Kulturni centar, Novi Sad.

Haworth. Janice L., (1992) Elementary School Choirs and Auditions, Music Educators Journal, 00274321, 19920101, Vol. 79, Issue 4.

Hilary. Apfelstadt, (2000) First Things First Selecting Repertoire, Music Educators Journal, JULY 2000.

Hohweiler. Martha, (2002) Starting an Elementary –School Choir, Spotlight on Teaching Chorus.

Holcomb. Al, (2002) A Perspective on Literature for Young Choirs, Spotlight on Teaching Chorus.

Ismaili. Zejadin, (2006) Reflekse muzikologjike dhe publicistikë, Kumanovë.

Koci. M. Akil, (2008) Vibracione të shpirtit shqiptar, Librarium Haemus, București.

Luzha. Besa, (2004) “Punim i Magjistraturës në dorëshkrim”, Aspekte të Edukimit të përgjithshëm Muzikor në Kosovë, Prishtinë.

Lyndell. H, (2010) The enhancement of musical and other learning for both teachers and students through a weekly choir session, Australian Journal of Music Education.

Madhosingh. Donna-Faye, (1984) An Approach to Developing Comprehensive Musicianship in The Intermediate Grades Using The voice and The Ukulele, The University of British Columbia.

McRae. W. Shirley, (1991) Directing the Children’s Choir, Schilmer Books. N.Y.

Minton. Willard, (2002) How do You Select Literature for Your Choirs, Spotlight on Teaching Chorus.

Munishi. Rexhep, (1997) Probleme Etnomuzikologjike, Instituti Albanologjik i Kosovës, Prishtinë.

Munishi. Rexhep, (1988) Krijimtaria korale shqipe në jugosllavi, Prishtinë.

Peter. Steve, (2002) Sight-reading – A Joy!, Spotlight on Teaching Chorus.

Philip E. Silvey, (2014) Reducing Apprehensions of Adolescent Singers in Choral Classrooms, Music Educators Journal March 2014.

Phillips. H. Kenneth, (2004) Directing the choral music program, Oxford University Press, New York.

- Plato. *The Laws*, <http://classics.mit.edu/Plato/republic.html> [2014-05-20].
- Randel. D. M. (Ed.) (1999b). Sight-reading, sight-singing. *The Harvard concise dictionary of music and musicians*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Rao. Doreen, (1991) Choral Music Experience. Volume 4, Teaching Children through Choral Music Experience.
- Rao. Doreen, (1987) Choral Music Experience. Volume1, Artistry in Music Education.
- Rao. Doreen, (1990) Choral Music Experience. Volume3, the Art in Choral Music.
- Rasimi. Adhurim, (2016) Këndimi Koral, SAS & Kolegji AAB, Prishtinë.
- Rasimi. Adhurim, (2008) “Punim i Magjistraturës” Roli i Këndimit Koral në Edukimin Muzikor.
- Rasimi. Adhurim, (2004) “Choral Singing in Kosovo” ISSN 0896-0968 volume XXIII, Number 4 – 3rd Quarter.
- Ritter. Fred, (2002) Tell the Truth! Create a Disturbance! Make a Difference!, Spotlight on Teaching Chorus.
- Smith. Brenda, editor, Sataloff. T. Robert, (2013) Choral Pedagogy (third edition), Plural Publishing.
- Spahiu. Seniha, (2009) Metodika e Mësimet të Muzikës, Libri Shkollor, Prishtinë.
- Spahiu. Seniha (2008) Tema nga Didaktika Muzikore, manuscript Prishtinë.
- Stringa. Hamide, (2000) Historia e muzikës botërore, Pjesa e parë, Shtëpia botuese, “Libri universitarë” Tiranë.
- Shaw. Julia, (2012) The Skin that We Sing Culturally Responsive Choral Music Education, Music Educators Journal June 2012.
- Shuplevski. Dragan, (1999) Umetnosta Na Horskoto Peenje, Sojuz na Kompozitorite na Makedonija, Skopje.
- Talley. Barry, (2002) Survival of a Music Program: Six Steps to a Successful Program. Spotlight on Teaching Chorus.
- Wilson. W. Shirley, (2003) The Young Elementary School Chorus: An Introduction to Choral Singing, Music Educators Journal.
- 50 Shkolla Normale e Prishtinës. [1954-1947], (2007) Libri Shkollor, Prishtinë.

Други източници

Интервју с Dhomi. Ajmone, бивш професор по музикално образование в общообразователното училище в Печ. Тема на интервјуто: “Хоровото пеене в общообразователните училища в Косово”, Прищина, май 2018;

Интервју с Osmani. Vajram, бивш преподавател по музикално образование и диригент на хора на училище “Селами Халачи” в Джилан. Тема на интервјуто: “Хоровото пеене в државните училища в Косово”, Джилан, октомври 2017;

Интервју с Рамадани Рамадан, диригент на Детският хор на Националното радио и телевизија в Прищина. Тема: “Хорови конкурси в рамките на државните училища”, Прищина, ноември 2016